

Александар Растовић*

Оригиналан научни рад
UDK 930.85:327(497.11+497.6РС)
DIO 10.7251/POL1306113R

ПРОСВЕТА И КУЛТУРА КАО ФАКТОР ПОВЕЗИВАЊА СРБИЈЕ И РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

***Апстракт:** У раду се истиче важност повезивања Србије и Републике Српске у сфери просвете и културе као најефикаснијег начина стварања јединственог духовног простора српског народа. У том својеврсном културном уједињењу српског националног и духовног простора посебно место припада интелектуалцима из Србије и Републике Српске. Међутим, разбијање СФРЈ, и грађански рат који је уследио и који се нарочито жестоко одразио на просторима бивше БиХ, искристалисао је три групе интелектуалаца које су заузеле потпуно различите ставове око тога шта треба учинити да се најефикасније заштити угрожени српски народ, око потребе постојања Републике Српске, Дејтонског споразума, специјалних веза Републике Српске и Србије, о српском духовном простору.*

***Кључне речи:** просвета, култура, Србија, Република Српска, интелектуалци, Срби*

***Abstract:** This work is point outed importance of the linking of the Serbia and the Republic of Srpska in means of education and culture as the most efficiently instrument of the creation of the Serbian spiritual space. In that process a special role belong to the intellectuals of the Serbia and the Republic of Srpska. However disruption of the former Jugoslavija and civil war after that created three froup of the intellectuals in Serbia who postured total diferent atitudes about the civil war in Jugoslavia, Republica of Srpska, Deyton agreement, special relationships between Republic Serbia and Republica of Srpsk, about Serbian spiritual space.*

***Key words:** education, culture, Serbia, Republic of Srpska, Intellectuals, Serbs*

Велике политичке и друштвене промене које су се десиле крајем осамдесетих и почетком деведесетих година двадесетог века (пад Берлинског зида и уједињење Немачке, распад СССР и источноевропског блока), а које многи аналитичари упоређују са француском грађанском револуцијом, неминовно су се одразиле и на Балкан, односно захватиле су и подручје бивше СФРЈ. Дошло је до насилног разбијања југословенске државе потпомо-

* Историчар, научни савјетник Историјског института Србије и професор Филозофског факултета у Нишу

гнутог из иностранства и крвавог грађанског, и верског рата, што се посебно трагично одразило на просторима Хрватске и бивше Босне и Херцеговине.¹ У таквој ситуацији, српски народ се нашао у великој опасности од физичког истребљења и то од истих оних снага које су над њим извршиле стравичан геноцид и злочине и током Другог светског рата. Насилна сецесија бивших југословенских република посебно је погодила Србе који су живели расути готово на целокупном простору претходне Југославије, и у чијем је интересу било очување југословенске државе.

Српски народ на просторима бивше БиХ 1992. године није дозволио да му се понови страшни геноцид током постојања тзв. НДХ у Другом светском рату. Организовао се у сваком погледу и прогласио своју републику, Републику Српску која представља легитимни израз његове борбе да се заштити од физичког и духовног истребљења. Након завршетка грађанског рата 1995. године, Дејтонским споразумом Република Српска је правно озваничена и призната као равноправан ентитет са босанско-хрватском федерацијом. Међутим, од тада до данас присутни су разни покушаји да се Републици Српској одузму атрибути државности односно да се укине под изговором да је геноцидна творевина. Наравно, то неће бити могуће све док буде постојала чврста веза између српског народа у Републици Српској и његовог политичког руководства које данас на сву срећу чини све да се осујете сви покушаји да се Српска уништи како изнутра тако и споља. У том процесу очувања Српске важну улогу има и Република Србија као матична држава српског народа и гарант Дејтонског споразума.

Данас осамнаест година после закључивања Дејтонског споразума Република Српска се брани не само политичким средствима, одлучношћу њеног руководства да не дозоволи сталне притиске и неосноване оптужбе на њен рачун, економским развојем, и подршком матице Србије, већ можда и највише културно-просветним и духовним развојем и преображајем, односно учвршћивањем свести о јединству културног и духовног простора српског народа, при чему нам је прихватљива дефиниција духовног простора коју је дао академик Милорад Екмечић, да се ради о укупној културној делатности Срба у прошлости, свуда где су живели и где сада живе, при чему он духовни простор везује за националну државу у којој се он отелотворује, односно у држави се остварује, држава му даје смисао постојања.² Иначе, просветно културни рад колико год изгледао дуготрајни и мукотрпнији увек је на дуже стазе давао сигурније резултате од устанака и оружане борбе, која у одређеном тренутку свакако има свој значај и вредност.

¹ Академик Милорад Екмечић сматра да је идеолошку основу разбијања Југославије установила Карне-гијева комисија 1990. године, односно да је грађански рат на територији југословенске државе подстакнут у тренутку када су српски национални циљеви дошли у сукоб са интересима САД и Католичке цркве које су од почетка заузеле непријатељски став према очувању Југославије или њене прекомпозиције која би у обзир узела и права српског народа, М. Екмечић, *Спољни узроци грађанског рата у Босни и Херцеговини*. (текст у рукопису)

² М. Екмечић, *Српски духовни простор на размеђи столећа*, у: Српски духовни простор, Бања Лука, Српско Сарајево, 1999, 39.

Угледни српски државник и политичар Стојан Новаковић је често истицао да се национални и државни рад успешно може вршити и књигом и пером. Културно просветну компоненту националног рада код Срба Новаковић је уочио још крајем деветнаестог века, тачније 1890. године у тексту под насловом *Непозната нишка књига*. На страницама овог чланка упозоравао је на занемаривање културно просветног рада током српске револуције односно ослобођења Србије. Данас готово пророчански звуче реченице које је том приликом објавио: “Наш рад је био без правог плана, без организације и недовољан; наша снага се уздала у политику, али је пренебрегавала онај тих и смеран али плодни рад у корист будућности. Могло би се казати да смо и ми сами били назадни и неспремни и да појединости нисмо познавали“.³

Када се говори о значају културног и просветног рада као важном фактору повезивања Републике Српске и Републике Србије такође су актуелна и Новаковићева размишљања које је изнео у два чланака и то: *Quid Nunc* који је настао као реакција на анексију БиХ 1908. године, и *Уједињујмо се културом* који је објавио у Дубровачком Срђу такође 1908. године у оквиру *Споменице о паду Дубровачке Републике*. У првом тексту *Quid Nunc* Новаковић истиче да се српски народни живот може борити против напада и неприлика не само оружјем и борбом већ и просветом, књигом, новинама, народном слогом, лепим језиком. На крају овог текста упозорава: „Постарајмо се и ми Срби да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, у једном духу и правцу, путем просвете и културе, стално, живо, неуморно- па ће победа бити наша...Само не клонимо духом... А ми, међутим, смишљајмо и пробајмо, настојмо стално и без прекида да издржимо ову бекскрвну битку мира, просвете и културе за свој народ. Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, и када једном дође-она је вечита.“⁴

У програмском тексту *Уједињујмо се културом* Новаковић још темељније разрађује своју тезу о одбрани и интеграцији српства путем културе и просвете. Напомињући да српски дух није пао указује да је он преживео управо захваљујући вери, књизи, језику, песми. Новаковић препоручује да се српство подигне културом, лепим језиком, уједињеном народном просветом: “Уједињујмо, ујединимо срце онога на Тимоку и онога украј Гружа на мору Јадранскоме; онога на Скадру на Бојани и онога на Морави, и онога на Уни и онога на хладном Вардару... Културно српство може постати кад год ми хоћемо. Оно треба да изађе из духа и из воље наше. До нас стоји да га из висине будућности спустимо на земљу наше опште домовине. За њ нема никакве забране”.⁵ Према томе у оба ова текста Новаковић напомиње да се српство успешно може уздићи

³ С. Новаковић, *Непозната нишка књига*, Коло-Лист за забаву и књижевност, бр. 39, Београд 1. мај 1890, 235.

⁴ С. Новаковић, *Quid Nunc*, у: Најновија балканска криза и српско питање. Белешке, размишљања, разговори и политички чланци из 1908-1909, Београд 1910, 94-100.

⁵ S. Novaković, *Ujedinjujmo se kulturom*, Srđ, 31. Januara 1908, br. 1-5, u: Spomenica o padu Dubrovačke republike 31. Januara 1908, 2-3.

културом, лепим језиком, уједињеном народном просветом, односно мирним путем. За разлику од оружане борбе која је кратког даха борба књигом и просветом је временски безгранична и ефикаснија. Према томе мудри Новаковић је још пре више од сто година препоручивао да се све српске области и племена уједињују духом, језиком, народном свешћу, просветом. Његово визионарство веома је актуелно и данас на релацији матица Србија- Република Српска, али и у односу на све друге просторе где живи српски народ.

У том својеврсном културном и духовном уједињењу српског простора посебно место припада интелектуалцима из Србије и Републике Српске. Кроз историју, а посебно у преломним и тешким временима, интелектуалци су као корифеји знања и хуманих вредности били предодређени да објасне и критички оцене узроке проблема и укажу на могуће путеве изласка из криза. Таква улога интелектуалаца посебно долази до изражаја на Балкану, који је као веома трусно подручје био стални извор криза, сукоба, ратова. У склопу тога, посебно место припада Србији као држави која заузима централни део Балканског полуострва, и преко чије територије воде најкраћи и најбржи путеви који повезују север и југ, запад и исток Старог света. Стога је Јован Цвијић био потпуно у праву када је почетком двадесетог века тврдио да се главне стратешке тачке Балкана налазе на српском етничком простору. Због те изузетно осетљиве геостратешке позиције, за њу су се вековима, али и данас надметале велике силе што је неминовно изазивало друштвене, политичке, геостратешке, економске, моралне потресе и кризе. Зато је улога српских интелектуалаца у оцени друштвене збиље и пројектовању будућности увек била важна; на њихове ставове и промишљања се гледало са нарочитом пажњом.

Међутим, разбијање СФРЈ, и грађански рат који је уследио и који се нарочито жестоко одразио на просторима бивше БиХ, искристалисао је по нашем мишљењу три групе интелектуалаца које су заузеле дијаметрално супротне позиције око тога шта треба учинити да се најефикасније заштити угрожени српски народ, око потребе постојања Републике Српске, Дејтонског споразума, специјалних веза Републике Српске и Србије, о српском духовном простору. Прву групу чинили су државно и национално свесни и одговорни интелектуалци који су схватили сву тежину југословенске кризе. Они су својим јавним деловањем и писаном речју углавном стали у одбрану Југославије, али и Срба и понудили моделе или могућа решења југословенске кризе и српског питања, при чему никада нису довели у питање постојање, равноправност и право на самоопредељење других југословенских народа који су творили Југославију.⁶

⁶ Реч је о Првом и Другом конгресу српских интелектуалаца. Први конгрес је био скуп најугледнијих српских интелектуалаца из Босне и Херцеговине, коме су присуствовали и интелектуалци из Београда. Одржан у Сарајеву 28. и 29. марта 1992. године, у предвечерје избијања грађанског рата. Конгресом је председавао академик Славко Леовац, а главна тема је била *Југословенска криза и српско питање*. Поред тога расправљало се и о следећим темама: „Српско питање и данашња југословенска криза; Српски народ и уставно организовање БиХ: Духовни живот и културно стваралаштво српског народа; Друштвени развој и могућности економског просперитета српског народа“. Други конгрес српских интелектуалаца одржан

Наравно, њихово деловање доче-кано је на нож и најоштрије осуђено од друге групе интелектуалаца, тзв. космополита, мондијалиста или глобалиста, који су узроке наших недаћа видели искључиво у српском национализму и шовинизму.

Такви ставови су у неку руку и разумљиви ако се узме у обзир чињеница да су следбеници глобалистичке политике која априори негира постојање националних држава, самобитност духовног простора или поштовања традиције. Америчка идеологија новог светског поретка и глобализма одбацује традиционалне и постојеће нације у корист схватања да се суверенитет и слобода остварују у мултикултурном, мултирасном и мулти-религиозном друштву.⁷ Наши, као и глобалисти уопште, безусловно прихватају америчке моралне норме и како сликовито истиче академик Милорад Екмечић: „...опонашају власнике тексашких ранчева којима је главна брига развод брака или безбрижно опуштање по светским метрополама, док се мехур снова држи“.⁸ Иначе, та друга групација интелектуалаца је међународну заједницу аболирала од сваке одговорности за разбијање Југославије тражећи од ње да интервенише и спречи српску агресију.⁹

Међу овом групацијом нарочито је снажно упориште оставила нова америчка доктрина тзв. хуманитарне интервенције која је лансирана за време администрације бившег председника САД Била Клинтона,¹⁰ а која је своје најсуровије лице показала у НАТО интервенцији *Милосрдни аићео* против СРЈ. Иако малобројни, ови интелектуалци су својим честим и агресивним наступима у

је у Београду 22. и 23. априла 1994. године. Главна тема је била, *Српско питање данас*, а подлогу за расправу су чинили осам уводних излагања: „О јединству српског народа“ (академик Милорад Екмечић), „О интеграцији и дезинтеграцији српског народа“ (академик Василије Крестић), „Југославија и међународна заједница“ (проф. др. Гавро Перацић), „Право народа на самоопредељење“ (академик Миодраг Јовичић), „Актуелни тренуци српског књижевног језика“ (академик Павле Ивић), „Начела српске националне политике“ (академик Михаило Марковић), „Стварање јединственог економског простора српских земаља“ (академик Иван Максимовић) и „О програму културног јединства српског народа“ (Ђоко Стојичић). Конгресу су поднета на усвајање два документа: Резолуција о српском питању данас и Протест против сатанизовања српског народа и неоправданости санкција. И овај конгрес је окупио најзначајније српске интелектуалце.

⁷ М. Екмечић, *Исламерика, Огледи из историје*, Београд 1999, 473.

⁸ Исти, *Српски духовни простор на размеђи столећа*, Срби на историјском раскршћу, Београд 1999, 448-449.

⁹ Неки од тих интелектуалаца призиваће војну интервенцију и тражиће чак и бомбардовање Србије и Београда. Тако се на пример адвокат Срђа Поповић придружио групи светских интелектуалаца који су тражили бомбардовање Београда.

¹⁰ Основни принцип нове стратегије се заснива на употреби оружане силе како би се разрешили унутрашњи проблеми у другим земљама, то јест она је подразумевала коришћење војне интервенције као начин реаговања на међународна кризна жаришта. Сива еминенција и идеолог политике хуманитарне интервенције био је Мортон Абрамовиц, председник Карнеги фондације, а геостратешку позадину јој је обезбедио Збигњев Бжежински, Д. Џонстон, *Хуманитарни рат: Кад казна одређује злочин*, www.emperors-clothes.com

јавности и моралним самооптужбама на рачун Срба, стварали привид о својој бројности.¹¹

Коначно, трећу групу сачињавали су интелектуалци који због страха или опортунизма нису желели да се изјашњавају о друштвеној стварности у којој су живели. Њима је очигледно било пријатније да задрже извесну изолацију и комодитет, односно да остану у свом свету, него да изађу на друштвену ветрометину и буду изложени суду јавности. Или се можда радило о недостатку друштвене солидарности које је интелектуалцима својевремено приписивао Јован Скерлић.¹²

За ову трећу групу интелектуалаца поучне би биле речи и размишљања Габријела Сеаја, професора на Факултету за књижевност у Паризу, који је храбро стао у одбрану капетана Драјфуса у чувеној афери која је потресала француско друштво последњих година деветнаестог века. Габриел Сеај је сматрао да се један интелектуалац не сме повлачити у „кулу од слонове кости“ и остати равнодушан према свим неправдама које се дешавају око њега. Сеај је био мишљења да треба наставити оно што се чинило у осамнаестом веку, обавештавати, просвећивати, научне и моралне истине пренети у цело друштво. Свој однос према друштвеној ангажованости интелектуалаца, Габриел Сеај је изнео у делу **Васпитање и револуција**. Он је писао да „научењаци не раде само за себе, за задовољење једног вишег егоизма за корист неколицине њих, за неки далеки апстрактни идеал. Они имају обавезе према људској заједници, према друштву из кога су изашли и у коме и од кога живе“.

Кључне компоненте српског духовног простора по нашем мишљењу чине српски језик и ћирилично писмо. Што се тиче српског језика он је на жестоком удару већ неколико деценија. Присутан је процес његове дефрагментације и покушај језичког инжењеринга односно стварања некаквих вештачких, нових квази језика. Такође, опасна је и тенденција да локални дијалекти добију статус књижевног језика, односно стандардизовања старих облика на нови начин. Овде се опет треба сетити поучних речи Стојана Новаковића које је изговорио 1871. године да „језик српског народа није ни херцеговачки, ни босански, ни васојевићки, ни шумадијски, ни прекоморавски ни бачвански-него су сви они заједно српски језик“.¹³ У још тежем положају је ћирилично писмо које се константно потискује у корист латинице свуда и на сваком месту од назива фирми, преко новина, и електронских медија. Уколико се ова тенденција настави ускоро му прети изумирање, и зато је неопходно да се предузму мере на највишем државном нивоу, а ту мислимо на кординисану акцију руководства Србије и Републике Српске да се он заштити и популаризује.

¹¹ Термин који је употребио академик Милорад Екмечић у уводном излагању на Другом конгресу српских интелектуалаца, М. Екмечић, „О јединству српског народа данас“, Други конгрес српских интелектуалаца, Београд 1995, 15.

¹² С. Јовановић, „Неколико мишљења о нашем националном карактеру“, **Из историје и књижевности II**, Београд 1991, 580.

¹³ С. Новаковић, *Филозофија и језик*, Приступна беседа на Великој школи, Београд 18. септембра 1871, Београд 1871, 12.

Свест о духовном, културном и просветном повезивању српског народа у Републици Српској и матици Србији најбоље се може продубити и ојачати кроз образовно васпитни систем односно преко адекватних наставних садржаја у школским програмима из националне историје, али и географије, српског језика, и књижевности у основним и средњим школама и на факултетима, преко научно истраживачких института и традиционалних духовних и културних институција српског народа као што су САНУ, Матица српска, СКЗ, Вукова задужбина, али и разних културних и певачких друштава, задужбина, музеја, организовањем књижевних сусрета, трибина, промоција књига у централним, регионалним и локалним библиотекама где би се развијала та свест о духовном и културном заједништву. Као позитивне примере који показују како се у пракси реализује идеја о духовном, односно културно-просветном повезивању српског народа, а који могу да буду путоказ за будућност, наводимо неколико културно-научних пројеката који су реализовани или чија је реализација у току: Историја српског народа у десет томова објављена између 1981-1983. године у издању СКЗ, Српски биографски речник који публикује Матица српска од 2004. године (до сада је изашло пет томова који садрже 8965 биографија најугледнијих Срба из различитих одласти политике, културе, науке, друштвеног живота али у припадника других народа који су били велики пријатељи Срба или су по различитим основама задужили Србију и српски народ, које су приредили 1724 аутора), а у чијем писању учествују најеминентнији научници, професори Универзитета, јавни радници из Србије, Републике Српске, Црне Горе, Хрватске, антологијска едиција Десет векова српске књижевности коју издаје такође Матица Српска, као и Српска енциклопедија (садржи 1.929 одредница које написало 511 аутора) чији је први том штампан 2010. године као заједнички подухват САНУ, Матице српске и Завода за уџбенике и наставна средства. Такође, важан практичан допринос културно-просветном и духовном интегрисању Србије и Републике Српске дају САНУ и Академија наука и уметности РС организовањем низа заједничких научних скупова и округлих столова са најразличитијим темама, као и Матица Српска која је у претходних неколико година основала Друштво Матице Српске у Републици Српској и подружнице Друштва у Бањалуци и другим градова широм Српске.

У том послу српске духовне и културне интеграције посебно место имају интелектуалци из Србије и Републике Српске који би требало да понуде један нови, озбиљан државно-политичко-друштвени модел који ће отворити будућност и перспективу за српски народ и његову државу. У израду тог модела морају да буду укључене и најважније духовне институције српског народа (САНУ, Матица српска, СКЗ, Вукова задужбина), затим најзначајнији елементи српске баштине (обичаји, језик, култура, традиција, наука, уметност, књижевност), али и сва она најбоља достигнућа и вредности које је изнедрила европска, као и остале велике светске цивилизације. Сваки ексклузивизам, у кога би запали наши интелектуалци било национални или космополитско мондијалистички, био би непродуктиван и штетан за наш народ. Само заједно можемо развити дубље духовне, културне, просветне и све друге везе између Републике Српске и Србије и

уједно сачувати Републику Српску као државу српског народа од свих напада и покушаја њеног потирања.

Резиме

У раду се истиче важност повезивања Србије и Републике Српске у сфери просвете и културе као најефикаснијег начина стварања јединственог духовног простора српског народа. Велики српски државник и политичар Стојан Новаковић је често истицао да се национални рад успешно може вршити књигом и пером. У том смислу је и данас веома актуелан његови чланак *Quid Nunc* настао као реакција на анексију БиХ 1908. године, али и програмски текст *Уједињујмо се културом* који је објавио у Дубровачком Срђу 1908. године у оквиру *Споменице о паду Дубровачке Републике*. У оба ова текста Новаковић напомиње да се српство успешно може уздићи културом, лепим језиком, уједињеном народном просветом, односно мирним путем. За разлику од оружане борбе која је кратког даха борба књигом и просветом је временски безгранична и ефикаснија. Мудри Новаковић је још пре више од сто година препоручивао да се све српске области и племена уједињују духом, језиком, народном свешћу, просветом. Његово визионарство веома је актуелно и данас на релацији матица Србија Република Српска, али и у односу на све друге просторе где живи српски народ.

У том својеврсном културном уједињењу српског националног и духовног простора посебно место припада интелектуалцима из Србије и Републике Српске. Међутим, разбијање СФРЈ, и грађански рат који је уследио и који се нарочито жестоко одразио на просторима бивше БиХ, искристалисао је три групе интелектуалаца које су заузеле потпуно различите ставове око тога шта треба учинити да се најефикасније заштити угрожени српски народ, око потребе постојања Републике Српске, Дејтонског споразума, специјалних веза Републике Српске и Србије, о српском духовном простору.